

II SİNİF “HƏYAT BİLGİSİ” DƏRSİYİNDƏ FORMALAŞDIRILAN DƏYƏRLƏRİN MƏZMUN XƏTLƏRİ ÜZRƏ TƏHLİLİ

ŞƏBNƏM ƏLİYEVƏ, Xəzər Universiteti, Təbiət elmləri, Sənət və Texnologiya
yüksək təhsil fakültəsinin magistrantı.

E-mail: sebnemeliyeva2024@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-9356-4455>

ELZA SƏMƏDLİ, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Xəzər Universiteti.

E-mail: Esemedova@khazar.org

<https://orcid.org/0000-0002-3831-3112>

Məqaləyə istinad:

Əliyeva Ş., Səmədli E. (2025).

II sinif “Həyat bilgisi” dərslində
formalaşdırılan dəyərlərin məzmun
xətləri üzrə təhlili. *Azərbaycan
məktəbi*. № 4 (713), səh. 25–36

DOI:

10.30546/32898065.2025.4.9026

ANNOTASIYA

Bu tədqiqatda ibtidai təhsil səviyyəsində dəyərlərin tədrisinin əhəmiyyəti və II sinif “Həyat bilgisi” dərslində dəyərlər sisteminin reallaşdırılması təhlil olunub. Tədqiqatın məqsədi dərslərin məzmununda təqdim olunan dəyərləri müəyyənləşdirmək və onların şagirdlərin sosial, əxlaqi və mədəni inkişafına təsirini qiymətləndirməkdir. Araşdırmada “Canlılarda struktur və proseslər”, “Ətraf mühit və biz”, “Sağlamlıq və təhlükəsizlik”, “İnsan və cəmiyyət” məzmun xətləri üzrə dəyərlərin təzahür səviyyəsi məzmun analizi metodu ilə diaqramlar vasitəsilə qiymətləndirilib. Nəticələr göstərir ki, dərslərdə elmlilik, təhlükəsizlik şüuru və ekoloji şüurluluq kimi dəyərlərə üstünlük verilir, lakin multi-kulturalizm, milli mənsubiyyət, hüquqların qorunması və iqtisadi dəyərlər kimi bəzi mühüm dəyərlər zəif təmsil olunub. Tədqiqatın sonunda dəyərlərin daha balanslı və sistemli şəkildə integrasiyasının vacibliyi vurğulanır və təhsil prosesində bu istiqamətdə təkmilləşdirmə tövsiyə edilir. Bu yanaşma şagirdlərin kompleks sosial və vətəndaşlıq bacarıqlarının formalaşdırılmasına xidmət etməklə davamlı inkişaf məqsədlərinə dəstək verir.

Açar sözlər: Dəyərlərin tədrisi, ibtidai təhsil, tərbiyə prosesi, milli və mənəvi dəyərlər, vətəndaşlıq bacarıqları.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 24.04.2025

Qəbul edilib: 14.08.2025

ANALYSIS OF THE VALUES FORMED IN THE 2nd GRADE “LIFE SCIENCE” TEXTBOOK BY CONTENT STRANDS

SHABNAM ALIYEVA, Master's Student, Faculty of Higher Education in Natural Sciences, Arts, and Technology, Khazar University.

E-mail: sebnemeliyeva2024@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-9356-4455>

ELZA SAMADLI, PhD in Philology, Associate Professor, Khazar University.

E-mail: esemedova@khazar.org

<https://orcid.org/0000-0002-3831-3112>

To cite this article:

Aliyeva S., Samadli E. (2025).

Analysis of the Values Formed in

the 2nd Grade “Life Science”

Textbook by Content Strands.

Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 713, Issue IV, pp. 25–36

DOI:

10.30546/32898065.2025.4.9026

ABSTRACT

This study analyzes the significance of value education at the primary school level and examines the integration of a value system within the 2nd grade Life Science textbook. The main objective is to identify the values embedded in the textbook content and assess their influence on students' social, moral, and cultural development. The research evaluates the frequency and emphasis of values across four main content strands — Structure and Processes in Living Things, The Environment and Us, Health and Safety, and Human and Society — using graphical analysis methods.

The results indicate a strong emphasis on values such as scientific literacy, safety awareness, and environmental responsibility, while essential dimensions such as multiculturalism, national identity, human rights protection, and economic awareness are comparatively under-represented. The study underscores the need for a more balanced and systematic integration of values into the curriculum and proposes recommendations for improvement in this area. This approach supports the development of students' comprehensive social and civic competencies and contributes to the realization of sustainable development goals.

Keywords: Value education, primary education, curriculum, national and moral values, civic competence.

Article history

Received: 24.04.2025

Accepted: 14.08.2025

Giriş

Müasir dövrdə təhsil sistemində şagirdlərin yalnız biliklərlə deyil, həm də sosial, mənəvi və əxlaqi dəyərlərlə zənginləşdirilməsi əsas prioritetlərdən birinə çevrilib. Təhsil təkcə informasiya ötürən proses deyil, eyni zamanda fərdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərən mühüm sosial institutdur. Bu kontekstdə dəyərlər sistemi insan davranışlarını tənzimləyən, onların sosiallaşmasına və mədəni integrasiyasına yön verən bir çərçivə olaraq ibtidai təhsil səviyyəsində xüsusilə əhəmiyyətlidir. İbtidai siniflərdə tədris olunan "Həyat bilgisi" fənni isə məhz bu vəzifəni daşıyan, şagirdin şəxsiyyətinin bioloji, psixoloji və mənəvi baxımdan inkişafına yönəlmiş integrativ bir fəndir (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, 2013).

Tədqiqatın mövzusu II sinif "Həyat bilgisi" dərslindəki mətn və tapşırıqların məzmun xətləri üzrə dəyərlər sistemi baxımından təhlilidir. "Həyat bilgisi" dərsləkləri vasitəsilə uşaqlara aşılana dəyərlərin kurikulumun tələblərinə və müasir cəmiyyətin sosial-mədəni gözləntilərinə uyğunluğunun sistemli şəkildə təhlili və qiymətləndirilməsi zəruri və aktual məsələdir. Tədqiqat bu uyğunluğun müəyyən edilməsinə, eləcə də dərsləkdə təqdim olunan dəyərlərin şagirdlərin şəxsiyyətinə və dünyagörüşünə necə təsir etdiyini araşdırmağa istiqamətlənib. Bu ehtiyac təkcə kurikulumun tələblərindən deyil, həm də qloballaşan dünyanın mənəvi təzyiqləri fonunda milli və bəşəri dəyərlərin balanslı şəkildə şagirdlərə aşılana zərurətindən doğur (Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, 2020).

"Dərsləklər təlim prosesində proqramın məqsədləri ilə şagird arasında körpü rolunu oynayaraq əsas vasitə funksiyasını yerinə yetirir. Keyfiyyətli dərsləklər proqramın məzmununu və məqsədlərini oxuculara aydın şəkildə təqdim edir. Şagirdlər bu dərsləklər vasitəsilə proqramın məqsədlərini və öyrənəcəkləri mövzuları daha yaxşı qavrayırlar. Dərsləklərdəki qiymətləndirmə sualları isə həm şagirdlərin öz bilik səviyyələrini

yoxlamalarına, həm də müəllimlərin tədrisin effektivliyini qiymətləndirmələrinə imkan verir" (Kale, 2014).

Tədqiqatın əhəmiyyəti. Bu tədqiqat II sinif "Həyat bilgisi" dərslində formalaşdırılan dəyərlərin məzmun xətləri üzrə təhlili, tədris prosesində şagirdlərə aşılana milli və mənəvi dəyərlərin sistemli şəkildə öyrənilməsinə və qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Bu, dərsləyin kurikulumun tələblərinə və müasir cəmiyyətin sosial gözləntilərinə uyğunluğunu müəyyən-ləşdirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqat II sinif "Həyat bilgisi" dərslindəki mətn və tapşırıqların fənn kurikulumunun tələblərinə uyğunluğunu aşkar etmək və dəyərlərin məzmun xətləri üzrə təhlilini aparmaq məqsədi daşıyır. Bu tədqiqat dərsləklərin və dəyərlərin tədrisinin təkmilləşdirilməsinə töhfə vermək məqsədilə aparılır.

Ədəbiyyat icmalı

Dəyərlər sistemi təhsilin əsas komponentlərindən biri kimi tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif aspektlərdən araşdırılıb. YUNESKO dəyərləri "bəşəri keyfiyyətlərin inkişafı və dinc birgəyaşayış üçün vacib vasitə" kimi təqdim edir və onların kurikulumlara integrasiyasının zəruriliyini vurğulayır. Bu yanaşma təhsildə dəyərlərin universallığını göstərir (UNESCO, 2015).

İbtidai siniflər uşaqların sosiallaşma prosesində ən həssas mərhələni təşkil edir. Bu mərhələdə onların şəxsiyyət kimi formalaşması, sosial dəyərlərin mənimsənilməsi və əxlaqi davranışların inkişafı üçün tərbiyə işinin məqsədyönlü şəkildə təşkili vacibdir (Demirel, 2020).

Xarici tədqiqatçılar arasında Likona tərbiyə sistemində dəyərlərin rolunu vurğulayan ən məşhur müəlliflərdən biridir. O, dəyərlərin məktəblərdə təşviq edilməsinin vacibliyini bildirir və tərbiyə prosesində hörmət, məsuliyyət və ədalət kimi dəyərlərin əsas yer tutduğunu qeyd edir. Likona bu dəyərlərin uşaqların şəxsiyyət inkişafı üçün həyatı əhəmiyyət daşıdığını və onların gələcək həyatlarında uğurlu və sosial məsuliyyətli fərdlər olmalarını təmin

etdiyini vurğulayır. Tədqiqatçı dəyərlər tərbibəsini “yaxşı insan yetişdirməyin əsası” kimi qiymətləndirir və bunun şagirdlərin yalnız davranışlarına deyil, həm də qərarvermə və məsuliyyət hissinə təsir etdiyini bildirir (Lickona, 1991).

Müəllimlərin pedaqoji fəaliyyəti zamanı istifadə etdikləri metodlar, təqdim etdikləri nümunəvi davranışlar uşaqlarda milli, mənəvi və insani dəyərlərin formalaşmasına birbaşa təsir edir (Ergün və Koç, 2022).

Halstead və Taylor da dəyərlərin tədrisində müəllimlərin rolu və dərslərin strukturundakı ardıcılığın vacibliyini qeyd edirlər. Tədqiqatçılar bildirirlər ki, dəyərlərin tədrisi məktəbdə yalnız müəllimlərin özləri tərəfindən deyil, həm də məktəbin ümumi atmosferi tərəfindən müəyyən olunur. Onlar həmçinin məktəb mühitinin, şagirdlərin sosial və emosional inkişafı ilə paralel olaraq əxlaqi və etik dəyərləri necə öyrətdiyini araşdırırlar (Halstead və Taylor, 2000).

Narvaez və Lapsley öz araşdırmalarında əxlaqi dəyərlərin şagirdlərə öyrədilməsi üçün daha çox praktik yanaşmaların tətbiq edilməsinin vacibliyini vurğulayırlar. Dəyərlərin tədrisində əsas məqsəd uşaqlarda sosial məsuliyyət hissinin, empatiyanın və milli kimliyin formalaşdırılmasıdır. Şagirdlər düzgün və yanlış ayırd etməyi, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşmağı və konflikt vəziyyətləri etik yanaşmalarla həll etməyi öyrənirlər (Narvaez və Lapsley, 2008). Bu həm də gələcəkdə cəmiyyətin vətəndaş məsuliyyətini daşıyan üzvlərinin yetişdirilməsinə xidmət edir.

Şvarts ümumbəşəri dəyərlərin cəmiyyətlərdəki rolu ilə bağlı apardığı araşdırmada göstərib ki, humanistlik və bərabərlik prinsiplərinin təmsil olunması əhəmiyyətlidir. O, bütün insanlar üçün ortaq olan dəyərlərin təhsil sistemində daha geniş şəkildə tədris edilməli olduğunu vurğulayır (Schwartz, 2012).

Veugelers tərəfindən aparılan araşdırma dəyərlər təhsilinin demokratik vətəndaşlıq və sosial məsuliyyət üzərində daha çox diqqət tələb etdiyini göstərir. O, qeyd edir ki, dəyərlərin təhsil sisteminə inteqrasiya olunması müasir təhsilin əsas tələblərindən biridir. Veugelers

dəyərlər təhsilini yalnız məlumat verməklə deyil, həm də şagirdləri aktiv və məsuliyyətli vətəndaşlar kimi yetişdirmək üçün istifadə etməyin vacibliyini vurğulayır (Veugelers, 2007).

Berkovits və Bier xarici təhsil sistemlərində dəyərlərin tədrisi ilə bağlı elmi araşdırmaları toplamaqla yanaşı, müxtəlif təhsil sistemlərində tətbiq olunan qiymətləndirmə metodlarını da təqdim edirlər. Onlar dəyərlərin uşaqların xarakterində necə formalaşdırıla biləcəyinə dair müxtəlif yanaşmaları və modelləri təqdim edir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- **Problem əsaslı təlim** – şagirdlərə konkret həyat vəziyyətləri təqdim olunur və onlar etik qərarlar verməyə təşviq edilir (Berkowitz və Bier, 2005).

- **Rollu oyunlar və dram** – emosional təcrübələrin artırılması və empatiya hissinin inkişafı üçün effektivdir.

- **Diskussiya və debatlar** – müxtəlif baxış bucaqlarının analizinə və tolerant münasibətin formalaşmasına səbəb olur.

- **Layihə əsaslı öyrənmə** – şagirdlər dəyərlərlə bağlı sosial layihələrdə iştirak etməklə məsuliyyət və təşəbbüskarlıq bacarıqları qazanırlar (Veugelers, 2007).

Kale isə 1948–2012-ci illər arasında Türkiyədə istifadə olunan “Həyat bilgisi” dərslərini təhlil edərək fərdi, sosial və milli dəyərlərin zamanla təqdimatında dəyişikliklər olduğunu müəyyən edib. Tədqiqatda bəzi dövrlərdə ümumbəşəri və demokratik dəyərlərin kifayət qədər yer almadığı, dəyərlərin təqdimatının isə bəzən ideoloji xarakter daşdığı qeyd olunub. Kale qeyd edir ki, dəyərlər sadəcə mətn və şəkillərlə deyil, fəal təlim metodları ilə də aşılmalı, dərslilər ümumbəşəri dəyərlər baxımından zənginləşdirilməlidir (Kale, 2015).

Dəyərlər fərdi həyatla yanaşı, ictimai rifahın davamlılığında da mühüm rol oynayır. İbtidai siniflərdə bu dəyərlərin tədrisi uşaqlarda erkən yaşlardan etibarən düzgün davranış meyarlarının formalaşdırılmasını təmin edir (Alver və Kesicioğlu, 2019).

Metodologiya

Bu araşdırmada II sinif "Həyat bilgisi" dərslindəki mətn və tapşırıqların təhlili üçün keyfiyyət tədqiqat metodu tətbiq olunub. Keyfiyyət araşdırması hadisə və qavrayışların təbii mühitdə bütöv və real şəkildə ortaya qoyulmasına yönələn, müşahidə, müsahibə və sənəd təhlili kimi keyfiyyətyönlü məlumat toplanma üsullarından istifadə edilən tədqiqat kimi xarakterizə olunur (Karataş, 2015). Tədqiqatın ilk mərhələsində sənəd təhlili üsuluna əsaslanaraq "Həyat bilgisi" fənn kurikulumu, II sinif dərsləri və metodik vəsaiti, emosional taksonomiya ilə bağlı müxtəlif elmi mənbələr və yazılar araşdırmaya daxil edilib. Tədqiqat çərçivəsində dərslərdə yer alan mətn və tapşırıqların məzmun təhlili metodu əsasında analizi aparılıb, onların vasitəsilə formalaşdırılan dəyərlər müəyyənəldirilib. Məzmun təhlili obyektiv, ölçülə bilən, təsdiq edilə bilən məlumatlara çatmaq məqsədilə sənəd, mətn və yazılı materiallar kimi bir çox müxtəlif materialları müəyyən qaydalar daxilində (nümunələmə, kodlaşdırma, kateqoriyalasdırma və s.) təhlil etməyi hədəfləyən keyfiyyət tədqiqat metodunun içində yer alan bir texnikadır (Metin və Ünal, 2022). Təhlilin nəticələri diaqramlar vasitəsilə vizuallaşdırılaraq məzmun xətləri üzrə bölmələrdə ön plana çıxan dəyərlər sistemli şəkildə təqdim olunub.

Tədqiqat sualı. Tədqiqatın məqsədindən irəli gələrək aşağıdakı əsas tədqiqat sualı müəyyən edilib: II sinif "Həyat bilgisi" dərslində təqdim olunan mətn və tapşırıqlar vasitəsilə formalaşdırılması nəzərdə tutulan dəyərlər fənn kurikulumunda əks olunan məzmun xətləri ilə nə dərəcədə uzlaşır və uyğunluq təşkil edir?

Tədqiqatda istifadə olunan əsas mənbə aşağıdakı dərslərdir:

Yunusov E., Mehdiyeva G., Kazımzadə E., İslamzadə Y., İmanov E., Ələkbərov F., Tağıyeva İ. (2024). *Ümumi təhsil müəssisələrinin 2-ci sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə dərslər. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Bakı-2024, 96 səhifə.*

II sinif "Həyat bilgisi" fənn kurikulumunda tədrisi nəzərdə tutulan dəyərlər

Ümumi təhsil pilləsinin ibtidai təhsil səviyyəsində (I-IV siniflər) tədris olunan "Həyat bilgisi" fənninin kurikulumu bu fənnin tədrisinin məqsəd və vəzifələrini, məzmununu, tədris üsullarını və şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prinsiplərini özündə cəmləşdirən sənəddir (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, 2013).

"Həyat bilgisi" fənninin təbiət elmləri ilə bağlı məzmunu "Canlılarda struktur və proseslər" və "Ətraf mühit və biz" məzmun xətlərinə əsaslanır. Bu məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri şagirdin fəal iştirakını təmin edəcək şəkildə təşkil edilmiş situasiyalar, suallar, tapşırıqlar və müxtəlif fəaliyyətlər vasitəsilə əldə olunur. İbtidai təhsil səviyyəsində təbiət elmləri fizika, kimya, coğrafiya kimi fiziki elmlər və anatomiya, botanika, zoologiya kimi həyat elmlərini özündə birləşdirir. Bu məzmun kateqoriyalarının hər ikisi şagirdlərin kognitiv və psixomotor inkişafını dəstəkləyərək vahid bir yanaşma ilə tədris olunur. "Həyat bilgisi" fənninin təbiət elmləri məzmununun məqsədi şagirdləri gələcəkdə ayrı-ayrı fənlər kimi öyrənəcəkləri fizika, kimya, biologiya və coğrafiya fənləri barədə ilkin anlayışlarla təmin etmək, onları bu fənləri sevrək öyrənməyə motivasiya etməkdir (Yunusov və b., 2024).

Sosial-humanitar elmlərin məzmunu isə "Sağlamlıq və təhlükəsizlik" və "İnsan və cəmiyyət" məzmun xətləri əsasında formalaşır. Bu məzmun xətlərinin ümumi təlim nəticələri şagirdlərin əsas sosial-humanitar sahənin anlayışlarını mənimsəməsi və öz mənəvi vəzifələrini dərk etmələri üzərində cəmlənir. Şagirdlərin tolerant, müstəqil düşünən, ailəsinə, xalqına və dövlətinə faydalı şəxslər kimi yetişməsi tədrisin əsas məqsəd və vəzifələrindən biridir. Şagirdlərdə yüksək əxlaqi dəyərlərə əsaslanan davranış və ünsiyyət bacarıqları formalaşdırılır, həmçinin milli və bəşəri dəyərləri mənimsəyərək ailə, məktəb və cəmiyyətdə düzgün davranış və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Sağlamlıq və təhlükəsizlik sahəsində şagirdlərə sağlamlığı qoruyan və ona təhlükə yaradan amillər barədə zəruri bilik və bacarıqlar öyrədilir. Fövqəladə hallar və təhlükəli hadisələr zamanı düzgün hərəkət etməyi və özlərini, eləcə də yaxınlarını qorumağı bacarmaq şagirdlərə həyati əhəmiyyət kəsb edən bir tələb olaraq irəli sürülür. Bu bacarıqlar onların təhlükəli vəziyyətlərlə qarşılaşdıqları zaman düzgün davranmalarını təmin edir (Yunusov və b., 2024).

II sinif “Həyat bilgisi” dərslində mənimsənilməsi nəzərdə tutulan dəyərlərin reallaşdırılma səviyyəsi

II sinif “Həyat bilgisi” dərsləri *“Mən və məktəbim”, “Dəyərlər və sağlamlıq”, “Materiallar və təhlükəsizlik”, “Yer kürəsi”, “Canlılar”, “Ehtiyatlı davranmaq”* adlı altı bölmədən ibarətdir. Dərslərdə yer alan mövzular vasitəsilə şagirdlərə müxtəlif dəyərlərin aşılması hədəflənib (Cədvəl 1-5). Üçüncü bölmə beş mövzu əsasında qurulub. Qalan bölmələrin isə hər biri özündə dörd mövzunu birləşdirir.

Dərslərin ilk mövzusu olan “Məktəbimiz” şagirdlərin məktəb mühitini yaxından tanımaları məqsədilə təşkil olunmuş tapşırıqlarla müşayiət olunur. Bu tapşırıqlara “Müəlliminizlə bərabər məktəbi gəzin”, “Müşahidələrinizi qeyd edin” və “Sinfə qayıtdıqdan sonra komandalarla işləyin, sualları cavablandırın” kimi fəaliyyətyönlü

təlimat nümunələri daxildir. Bu tapşırıqları vaxtında yerinə yetirmək, komanda işində aktiv iştirak etmək şagirdin fərdi məsuliyyət hissini gücləndirir. Bu tapşırıqlar şagirdə öz vəzifəsinə məsuliyyətlə yanaşmağı öyrədir. Müşahidə etmək və qeydlər aparmaq fərdi öhdəliklər tələb edir.

“Həyat bilgisi” fənni üzrə ümumi təlim nəticələrinin əldə olunmasını təmin edən aşağıdakı məzmun xətləri müəyyən edilib:

Canlılarda struktur və proseslər. Bu məzmun xətti üzrə şagirdlər canlı və cansız varlıqları ayırd etməyi, canlılara xas əsas həyati prosesləri izah etməyi öyrənir, onların yaşaması və inkişafı üçün zəruri olan şəraitləri dərk edirlər. Onlar, eyni zamanda canlıların özlərinə oxşar nəsil əmələ gətirdiyini və inkişaflarının mərhələli xarakter daşdığını müəyyənləşdirirlər. Şagirdlər müxtəlif canlıların inkişaf dövrlərini müqayisə etməklə yanaşı, insan orqanizminin quruluşunu, bədən üzvlərini və bu üzvlərin funksiyaları ilə quruluşları arasındakı əlaqəni də öyrənirlər. Bundan əlavə, heyvanların bədən hissələri və xarici örtüklərinə əsasən oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etmə bacarığı formalaşır. Şagirdlər həmçinin çiçəkli bitkilərin əsas hissələrini tanımaq və onların funksiyalarını izah etmək qabiliyyəti əldə edirlər.

Ətraf mühit və biz. Bu məzmun xətti üzrə şagirdlər əşyaların hansı materiallardan hazırlandığını müəyyənləşdirmək, bu materialların

Cədvəl 1	“Mən və məktəbim” bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
Məktəbimiz	Fərdi məsuliyyət, cəmiyyətə inteqrasiya, sosial şüur, intizamlılıq
Həm oxşar, həm fərqliyik	Tolerantlıq, müxtəlifliyə hörmət
Birlikdə	Ailə dəyərləri, hörmət, əməkdaşlıq, fərdi məsuliyyət, hüquqi şüur
Bir-birimizi dinləyirik	Hörmət, nəzakətlik

Cədvəl 2	“Dəyərlər və sağlamlıq” bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
Dövlətimiz	Vətənpərvərlik, milli mənsubiyyət, hüquqi şüur, milli qürur, tarixi dəyərlərə hörmət
Müxtəliflik	Tolerantlıq, multikulturalizm, müxtəlifliyə hörmət, elmilik
Hüquqlarımız	Hüquqların qorunması, ədalət
Sağlam həyat	Sağlam həyat tərzi, özünə qayğı, intizamlılıq, fərdi məsuliyyət, təhlükəsizlik şüuru, vaxtdan qənaətlə istifadə

Cədvəl 3	"Materiallar və təhlükəsizlik" bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
Təbii və təbii olmayan materiallar	Ekoloji şüurluluq, təbiətə qayğı, ictimai məsuliyyətlilik
Materialların xassələri	Elmlik
Materialların istifadəsi	İctimai məsuliyyətlilik, ekoloji şüurluluq, təbiətə qayğı
Elektriklə işləyən avadanlıqlar	İctimai məsuliyyətlilik, şüurluluq, elmlik, təhlükəsizlik şüuru
Elektron cihazlar və biz	Elmlik, şüurluluq, özünüqoruma, təhlükəsizlik şüuru, fərdi məsuliyyət, qaydalara riayət

Cədvəl 4	"Yer kürəsi" bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
İşıq mənbələri	Elmlik, biliyin üstünlüyü, ekoloji şüurluluq, ictimai məsuliyyətlilik
Günəş sistemini tanımaq	Elmlik
Yer planeti	Biliyin üstünlüyü, təbiəti qoruma, ekoloji şüurluluq, canlılara qayğı, bioloji müxtəlifliyi qoruma
Yaşayış yeri	Təbiəti qoruma, ekoloji şüurluluq, canlılara qayğı, bioloji müxtəlifliyi qoruma, ictimai məsuliyyətlilik

Cədvəl 5	"Canlılar" bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
Heyvanları tanımaq	Elmlik, təbiətə qayğı
Canlıların çoxalması və böyüməsi	Elmlik, canlılara qayğı, canlılara mərhəmət
Bitkiləri tanımaq	Biliyin üstünlüyü, təbiətə qayğı, ictimai məsuliyyətlilik, ekoloji şüurluluq
Bitkilərin böyüməsi üçün nə lazımdır?	Təbiətə qayğı, ekoloji şüurluluq, ictimai məsuliyyətlilik

Cədvəl 6	"Ehtiyatlı davranmaq" bölməsində verilmiş mövzular əsasında formalaşması nəzərdə tutulan dəyərlər
Mövzular	Formalaşan dəyərlər
Nəqliyyatda və yolda	Təhlükəsizlik şüuru, fərdi məsuliyyət, qaydalara riayət
Təbii fəlakətlər	Elmlik, təhlükəsizlik şüuru, özünüqoruma, ictimai məsuliyyətlilik
Təhlükələrdən necə qorunmaq?	Elmlik, təhlükəsizlik şüuru, özünüqoruma, ictimai məsuliyyətlilik, özünütənzimləmə
Qənaət	Elmlik, iqtisadi dəyərlər, qənaətcillik, ekoloji şüurluluq, ictimai məsuliyyətlilik

əsas xüsusiyyətlərini izah etmək və onların tətbiq sahələrini bu xüsusiyyətlərlə əlaqələndirmək bacarığı əldə edirlər. Şagirdlər bərk, maye və qaz maddələrə nümunələr göstərməyi, kütlə, həcm və temperaturun ölçülməsi ilə bağlı sadə təcrübələr aparmağı öyrənirlər. Eyni zamanda qüvvə növlərini fərqləndirməyi, qüvvə ilə cismin hərəkəti arasındakı əlaqəni izah etməyi bacarırlar. Səs, işıq və istilik hadisələrinin izahı və bu hadisələrlə bağlı praktiki fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi, səs, istilik və işıq

yaradan elektrik cihazlarının tanınması bu mərhələdəki digər əsas bacarıqlardandır. Şagirdlər maddələrin istilik, işıq, maqnit və elektrik keçiriciliyinə görə fərqləndirilməsini, hava şəraitinin müşahidəsini və bu müşahidələrin cədvəl şəklində təqdimini öyrənirlər. Onlar həmçinin Günəş sisteminin quruluşunu, Yer kürəsinin öz oxu ətrafında fırlanmasını və bu fırlanmanın coğrafi nəticələrini izah etməyi bacarırlar. Şagirdlərə üfün cəhətlərini, qlobus və xəritə arasındakı fərqləri anlamaq, həmçinin

xəritə üzərində qitələri, okeanları və ölkələri tapmaq və göstərmək öyrədilir (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, 2024).

Sağlamlıq və təhlükəsizlik. Bu məzmun xətti üzrə şagirdlər şəxsi gigiyena, sağlam qidalanma və fiziki fəallığın sağlam həyat tərzindəki rolunu dərk edir, günün səmərəli planlaşdırılmasını bacarır, gündəlik həyatda və məişətdə istifadə olunan cihaz və vasitələrdən təhlükəsiz istifadə qaydalarına əməl etməyi öyrənirlər. Onlar, eyni zamanda təbii fəlakətlər və texnogen qəzalar zamanı həyat və sağlamlığın qorunmasına dair əsas təhlükəsizlik tədbirləri haqqında biliklərə yiyələnirlər.

İnsan və cəmiyyət. Bu məzmun xətti üzrə şagirdlər insanın sosial varlıq olduğunu anlayır, şəxsiyyətin formalaşmasında fərdi xüsusiyyətlərin, bilik və bacarıqların, həmçinin mənimşənilmiş dəyərlərin əhəmiyyətini qiymətləndirirlər. Ailə, kollektiv və cəmiyyətin insanın inkişafındakı rolunu izah edirlər. Ünsiyyət və davranış normalarına riayət edir, mədəni müxtəlifliyə hörmətlə yanaşır, insanın ailə və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirirlər. Bununla yanaşı, dövlət rəməzlərini tanıyır, hüquqi və iqtisadi bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi bacarırlar (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, 2024).

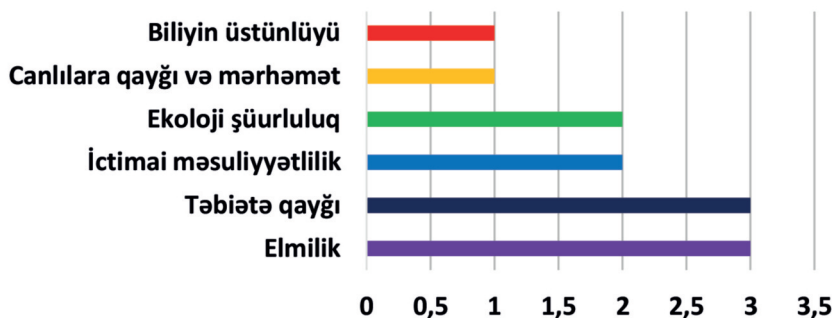
Diagram 1-də “Canlılarda struktur və proseslər” məzmun xəttinə əsasən “Həyat bilgisi” dərslində əks olunan dəyərlərin tezliyi və vurğulanma səviyyəsi əks etdirilib. *Diagramdan* aydın görünür ki, təbiətə qayğı dəyəri ən yüksək

göstəriciyə sahibdir (3 vahid), bu isə mövzuların təbiətin qorunması və ekologiyanın əhəmiyyətini daha çox vurğuladığını göstərir. Elmlilik dəyəri də yüksək səviyyədə (3 vahid) təmsil olunur ki, bu da şagirdlərə elmi biliklərin çatdırılması və təbiət hadisələrinin səbəb-nəticə əlaqələrinin izahı ilə bağlıdır. İctimai məsuliyyətlik və ekoloji şüurluluq kimi dəyərlər orta səviyyədə (2 vahid) mövcuddur və bu, şagirdlərin ətraf mühit və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətlərinin formalaşdırılmasına yönəlmiş məzmunun olduğunu göstərir. Canlılara qayğı və mərhəmət, biliyin üstünlüyü (1 vahid) dəyərləri isə nisbətən zəif təmsil olunub, bu isə qeyd edilən mövzularda dəyərlərin dolayısı və ya məhdud şəkildə təqdim edildiyini göstərir.

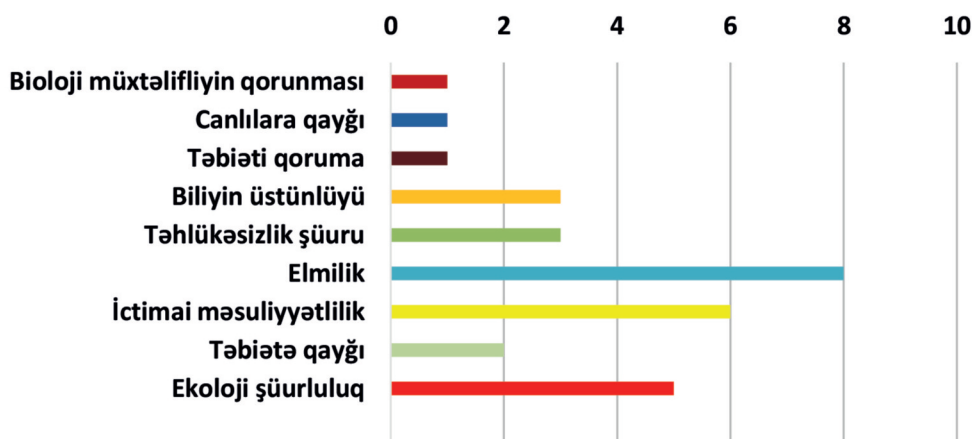
Elmlilik və ekoloji şüurluluq kimi dəyərlərin üstünlük təşkil etməsi fənnin təbiət elmlərinə meyilliliyini göstərir, lakin bu, sosial və vətəndaşlıq dəyərlərinin kölgədə qalmasına səbəb olur.

Diagram 2 “Ətraf mühit və biz” məzmun xəttinin “Həyat bilgisi” dərslində hansı dəyərləri ön plana çıxardığını göstərir. Elmlilik dəyəri (8 vahid) ilə ən yüksək səviyyədə təmsil olunub. Bu, şagirdlərə ətraf mühitlə bağlı elmi biliklərin, anlayışların və məntiqi nəticələrin verilməsinə geniş yer ayrıldığını göstərir. İctimai məsuliyyətlik dəyəri (6 vahid) ilə yuxarı səviyyədədir. Bu da şagirdlərin ətraf mühitlə bağlı məsuliyyət daşmasına yönəlmiş məzmunla işarə edir. Ekoloji şüurluluq dəyəri (5 vahid) ilə mövzuların bu aspektləri orta səviyyədə dəstəklədiyi müşahidə edilir. Biliyin üstünlüyü və təhlükəsizlik şüuru dəyərləri (3 vahid) daha az intensivliklə özünü

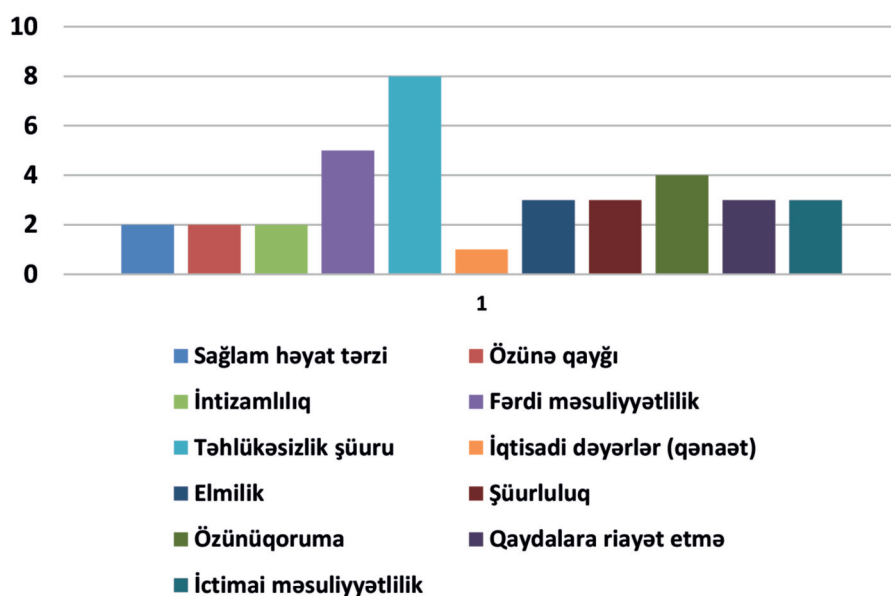
Diagram 1 “Canlılarda struktur və proseslər” məzmun xətti üzrə dəyərlərin bölgüsü

Diaqram 2 "Ətraf mühit və biz" məzmun xətti üzrə dəyərlərin bölgüsü

Diaqram 3 "Sağlamlıq və təhlükəsizlik" məzmun xətti üzrə dəyərlərin bölgüsü

göstərir. Təbiətə qayğı (2 vahid), bioloji müxtəlifliyin qorunması, canlılara qayğı və təbiəti qoruma dəyərləri isə (hər biri 1 vahid) aşağı səviyyədədir. Bu dəyərlər ümumilikdə mövzularda yer alsa da, daha az vurğulanıb və dolay şəkildə təqdim olunub.

Məzmunun elmi istiqamətə həddindən artıq yönəlməsi sosial və humanitar dəyərlərin inkişafına nisbətən az yer ayrıldığını göstərir. Bu balanssızlıq şagirdlərdə yalnız elmi biliklərə əsaslanan, lakin sosial məsuliyyət baxımından

zəif formalaşmış dəyərlər sisteminə səbəb ola bilər.

Diaqram 3 "Həyat bilgisi" dərsliyində "Sağlamlıq və təhlükəsizlik" məzmun xətti üzrə hansı dəyərlərin vurğulandığını göstərir. Təhlükəsizlik şüuru dəyəri (8 vahid) etibarilə ən yüksək göstəriciyə malikdir. Bu, məzmun xəttinin əsas hədəfinin şagirdlərə təhlükəsiz həyat fəaliyyətinin vacibliyini aşılamaq olduğunu göstərir. Fərdi məsuliyyətlik (5 vahid) və özünüqoruma (4 vahid) dəyərləri də yüksək

səviyyədədir. Bu, şagirdlərin fərdi sağlamlığına və təhlükəsizliyinə cavabdeh olmalarının öyrədildiyini göstərir. Elmlilik, ictimai məsuliyyətlik, intizamlılıq, şüurluluq, qaydalara riayət, sağlam həyat tərz, özünəqayğı və ictimai məsuliyyətlik dəyərləri (2–3 vahid arası) təmsil olunub. Bu dəyərlər dərslərdə dolayı və ya tamamlayıcı şəkildə yer alır. Qənaət (vaxta) dəyəri isə ən az (1 vahid) səviyyədə əks olunub ki, bu da onun mövzu çərçivəsində daha az vurğulandığını göstərir.

Mövzuların, əsasən, fərdi təhlükəsizlik və gigiyena aspektlərinə yönəlməsi sosial məsuliyyət, empatiya və ictimai həmrəylik kimi dəyərlərin ikinci planda qalmasına səbəb olur. Bu, dərslərin tərbiyəvi məqsədlərinin tam reallaşmasına müəyyən dərəcədə maneə yaradır.

Diaqram 4 “İnsan və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə tədris olunan dəyərlərin dərslərdə hansı tezlikdə təzahür etdiyini göstərir. Müxtəlifliyə hörmət və fərdi məsuliyyətlik dəyərləri ən yüksək (3 vahid) tezliklə təmsil olunur. Bu da göstərir ki, şagirdlərə həm ictimai müxtəlifliklərə hörmət etmək, həm də fərdi məsuliyyət daşımaq bacarıqları aşılır. Tolerantlıq, sosial və hüquqi şüurluluq, vətənpərvərlik və iqtisadi dəyərlər (qənaət) kimi dəyərlər 2 vahid tezliklə

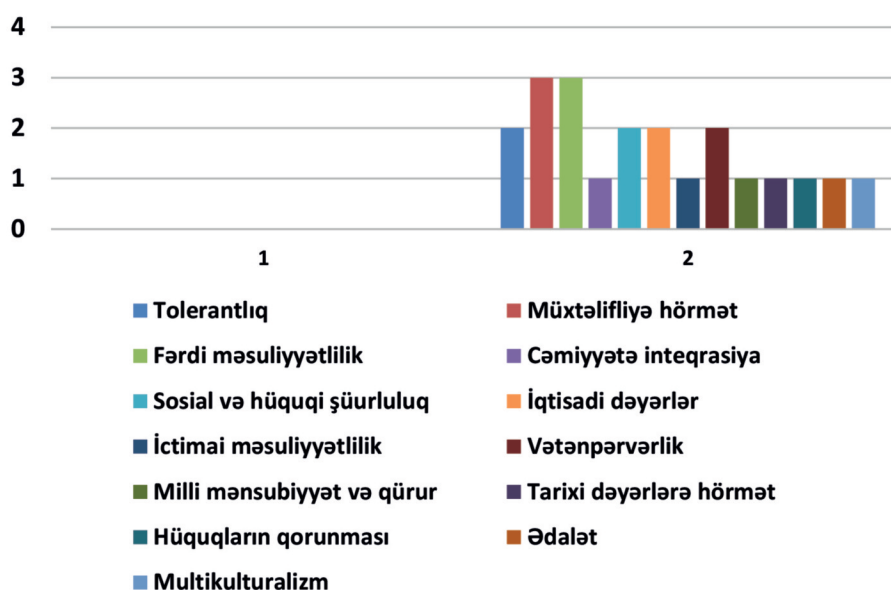
yer alıb. Bu da mövzunun geniş sosial mənzərəni əhatə etdiyini göstərir. Multikulturalizm və cəmiyyətə inteqrasiya, milli mənsubiyyət və qürur, tarixi dəyərlərə hörmət, hüquqların qorunması və ədalət, ictimai məsuliyyətlik kimi dəyərlər nisbətən zəif – 1 vahid səviyyəsində təqdim olunur. Bu isə onların daha çox dolayı şəkildə, yalnız mövzu ilə əlaqəli nümunələrdə ifadə edildiyini göstərir.

Mövzuların bu şəkildə təqdimatı dərslərdə milli-mənəvi dəyərlərin sistemli və məqsədyönlü şəkildə işlənmədiyini göstərir. Xüsusilə, milli mənsubiyyət və vətənpərvərlik dəyərlərinin zəif təqdimatı milli kimlik şüurunun formalaşmasına mənfi təsir göstərə bilər. Həmçinin “İnsan və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə hüquqi və iqtisadi dəyərlərin azlığı sosial ədalət və məsuliyyət kimi fundamental anlayışların kifayət qədər vurğulanmaması ilə nəticələnir.

Nəticə

Tədqiqat zamanı sistemli məzmun analizi metodu tətbiq edilib. Hər bir mövzuda təqdim olunan mətn, fəaliyyət, tapşırıq və vizual materiallar təhlil edilərək onların hansı dəyərləri təbliğ etdiyi müəyyənəndirilib, bu dəyərlərin

Diaqram 4 “İnsan və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə dəyərlərin bölgüsü

təkrarlanma tezliyi əsas götürülərək statistik diaqramlar hazırlanıb.

II sinif "Həyat bilgisi" dərslinin təhlili göstərdi ki, dəyərlərin tədrisi dərsləyin məzmununa dörd əsas məzmun xətti – *Canlılarda struktur və proseslər, Ətraf mühit və biz, Sağlamlıq və təhlükəsizlik, İnsan və cəmiyyət* vasitəsilə sistemli şəkildə integrasiya olunub. Təhlil nəticəsində elmilik, ekoloji şüurluluq və təhlükəsizlik şüuru kimi dəyərlərə üstünlük verildiyi müəyyən edilib ki, bu da şagirdlərdə məsuliyyətli və məlumatlı yanaşmanın formalaşdırılmasına xidmət edir. Lakin multikulturalizm, milli mənsubiyyət, hüquqların qorunması və iqtisadi dəyərlər kimi mühüm dəyərlərin daha zəif təmsil olunduğu müşahidə edilib. Bu dəyərlərin zəif təmsil olunması dərsləyin konseptual balansına mənfi təsir göstərir, çünki şagirdlərdə sosial ədalət və mədəni müxtəliflik anlayışları kifayət qədər inkişaf etmir. Tədris məzmununun yalnız elmilik və təhlükəsizlik dəyərlərinə yönəlməsi digər humanitar istiqamətləri kölgədə qoyur.

Təhlil göstərir ki, dəyərlərin tədrisində elmi və ekoloji istiqamətlərə üstünlük verilməsi digər sosial və humanitar dəyərlərin mənimsənilməsinə məhdudlaşdırır. Bu balanssızlıq şagirdlərin dəyərlər sistemi haqqında bütöv anlayış formalaşdırmasını çətinləşdirir. Buna görə də dərslərdə dəyərlərin bərabər və məqsədyönlü şəkildə integrasiya olunması zəruridir.

Qənaət, multikulturalizm, milli qürur, hüquqi şüur, ədalət və tarixi dəyərlərə hörmət kimi dəyərlərin balanslı və məqsədyönlü şəkildə təqdim olunması, dəyərlərin praktik tətbiqi üçün fəaliyyətlər və layihələrin təşviqi, dəyərlərin tədrisi məqsədilə müəllimlər üçün metodik izahatlar və bələdçi sualların tərtibi, dəyərlərin mənimsənilmə səviyyəsini qiymətləndirmək üçün monitoring və qiymətləndirmə mexanizmlərinin hazırlanması tövsiyə olunur. Bu yanaşmalar yalnız milli təhsil hədəflərinə deyil, eyni zamanda davamlı inkişaf, insan hüquqları və mədəni müxtəlifliyin təşviqi kimi qlobal məqsədlərə də töhfə verəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1 Alver, M., & Kesicioğlu, O. S. (2019). Karakter ve değer eğitimi yaklaşımları ve uygulamaları. M. Kağan & N. Yılmaz (Ed.), Karakter ve değer eğitimi (1. baskı, s. 155–174). Pegem Akademi.
- 2 Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. (2024). Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil müəssisələri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulum) (I–IV siniflər). Bakı.
- 3 Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2020). "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)"nın təsdiq edilməsi haqqında" 2010-cu il 3 iyun tarixli 103 nömrəli Qərarda dəyişiklik edilməsi barədə Qərar (29.09.2020, № 361).
- 4 Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. (2013). Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (I–IX siniflər). Bakı.
- 5 Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (2020). Dərsləklərin təkmilləşdirilməsi üzrə Sinqapur şirkəti ilə əməkdaşlıq.
- 6 Berkowitz, M. W., & Bier, M. C. (2005). What works in character education: A research-driven guide for educators. Character Education Partnership.
- 7 Demirel, Ö. (2020). Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya. Pegem Akademi.
- 8 Ergün, A., & Koç, S. (2022). Öğretmenlerin değerler eğitimi uygulamalarına yönelik görüşleri. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(2), 729–754.
- 9 Halstead, J.M., & Taylor, M.J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. Cambridge Journal of Education, 30(2), 169–202.
- 10 Kale, M. (2015). Hayat bilgisi ders kitaplarında yer alan değerlerin içerik analizi (1948–2012). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- 11 Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62–180.

- ¹² Lickona, T. (1991). Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility. Bantam Books.
- ¹³ Metin, O., Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (Özel Sayı 2), 273–294.
- ¹⁴ Narvaez, D., & Lapsley, D. K. (2008). Teaching moral character: Two strategies for teacher education. Teacher Educator, 43(2), 156–172.
- ¹⁵ Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1), 1–20.
- ¹⁶ UNESCO (2015). Global citizenship education: Topics and learning objectives. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- ¹⁷ Veugelers, W. (2007). Creating critical-democratic citizenship education: Empowering humanity and democracy in Dutch education. Compare: A Journal of Comparative and International Education, 37(1), 105–119.
- ¹⁸ Yunusov, E., Mehdiyeva, G., Kazımsada, E., İslamzada, Y., İmanov, E., Ələkbərov, F., Tağıyeva, İ. (2024). Ümumi təhsil müəssisələrinin 2-ci sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi.
- ¹⁹ Yunusov, E., Mehdiyeva, G., Kazımsada, E., İslamzadə, Y., İmanov, E., Ələkbərov, F., Tağıyeva, İ. (2024). Ümumi təhsil müəssisələrinin 2-ci sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə dərslər. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi.